

השבת זכר ליציאת מצרים

הרב ידידיה שביב

ראשי פרקים:

פתיחה
השבת כביטוי לאמונה בבורא והודאה על חסדו
השבת כביסוס וחיוק האמונה
השבת כביטוי לכניעה ומחויבות אנושית
השבת מיוחדת לעם ישראל
השבת בסוד זכר ונקבה חתן וכלה
בריאה בחירה וגאולה
קידושין נישואין וייחוד
סיכום

פתיחה

בקידוש של ליל שבת, אנחנו מזכירים את היותה של השבת "זכר למעשה בראשית". השבת היא עדות על בריאת העולם בשישה ימים ומנוחת ה' ממלאכת הבריאה ביום השביעי. יחד עם זאת, אנו מזכירים בקידוש ובתפילות עוד טעם למצוות השבת, בהיותה "זכר ליציאת מצרים".

בעיון ראשוני, קשה להבין את הקשר בין השבת לבין יציאת מצרים. לכאורה, שלושת הרגלים, הם אלה שנקבעו זכר ליציאת מצרים ולהליכה במדבר. בפסח ובשבועות אנו חוגגים את הגאולה הפיזית והרוחנית ובסוכות אנו מתמלאים בשמחה, על השגחת ואהבת ה' לעם ישראל במדבר. לעומת זאת, השבת אינה קשורה דווקא ליציאת מצרים, ונקבעה כיום שביתה ומנוחה עוד מבריאת העולם.

במאמר זה, אנסה לבחון את הקשר בין הציווי לשמירת השבת ליציאת מצרים. בירור זה יאפשר להבין לעומק את מהותה ותכליתה של השבת.

השבת כביטוי לאמונה בבורא והודאה על חסדו

הציווי על שמירת השבת והמנוחה בה, מוזכר בתורה בהקשרים שונים, מתוכם פעמיים בעשרת הדיברות. טעם המצווה כזכר למעשה בראשית נמצא בדיברות הראשונות בפרשת יתרו:

זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ. שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל מְלֹאכֶתֶךָ. וַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלָאכָה אֹתָהּ וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ עִבְדְּךָ וְאִמְתֶּךָ וּבְהֵמְתֶךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ. כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיִּנַּח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל כֵּן בֵּרַךְ ה' אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ.¹

בפרשת יתרו, קובעת התורה את היות השבת זכר למעשה בראשית. שמירתנו את השבת היא עדות על אמונתנו בבריאת העולם יש מאין. זו הסיבה לכך, שהמלאכה האסורה בשבת היא "מלאכת מחשבת" דהיינו יצירה פרי תכנון מוקדם. לא המאמץ הפיזי, הוא זה שמגדיר את איסור המלאכה בשבת, אלא

העובדה, שיש כאן יצירה של דבר חדש. הימנעותנו מיצירה חדשה, נותנת מקום להתבוננות במעשה האלוהי, ובכך היא מחזקת את האמונה בה' כבורא עולם, הקובע את ייחודו של היום השביעי.

לעומת זאת, בדיברות השניות בפרשת ואתחנן מדגישה התורה את היות השבת זכר ליציאת מצרים:

שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעֵשִׂיתָ כָּל מְלֹאכְתְּךָ. וַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת לַה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלֹאכָה אֲתָה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְשׂוֹרְךָ וְחֹמְרְךָ וְכָל בְּהֵמְתְּךָ וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ כְּמוֹךָ. וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְאָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְיָרֵעַ נְטוּיָה עַל כֵּן צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת.²

בדיברות השניות, התורה נותנת לשבת הסבר חברתי. השבת פונה אל המעסיק, שיש לו פועלים ובעלי חיים המסייעים לו במלאכתו, ותובעת ממנו לשבות ולהוציא אותם (ואת עצמו) מעבדות למנוחה. בכך, נוצרת תחושה של גאולה, כגאולת ישראל ממצרים. השבת היא יום הגאולה של הפועלים, הזוכים לנופש ולמנוחה, ולמעמד של בני חורין ליום אחד. יום זה, הוא המגדיר את זהותם כעבדי ה' ולא כעבדי בשר ודם. במצב מנוחה זה, יש אפשרות להיחשף לממד האלוהי שבבריאה, לחביבותו של האדם שנברא בצלם אלוהים. הממד האלוהי מביא לביטול המעמדות לפני ה'.

כך מבאר הרמב"ם את כפל הציוויים על השבת בעשרת הדיברות:

ציוונו לרומם את היום הזה, כדי שיתבסס יסוד חידוש העולם ויתפרסם במציאות כאשר כל בני האדם ישבתו ביום אחד, וכשישאלו 'מה הטעם לכך?' תהיה התשובה: "כי ששֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' [את השמים ואת הארץ] את הים ואת כל אשר בם וַיָּנוּחַ בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל כֵּן בִּרְךָ ה' אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ" (שמות כ, י). למצווה זו הובאו שני טעמים שונים, משום שהם לשני עניינים שונים. בטעם להחשבת השבת, נאמר בעשר הדברות הראשונות: "כי ששֶׁת יָמִים" וכו' ובמשנה תורה נאמר: "וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם [וַיִּצְאָךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְיָרֵעַ נְטוּיָה] עַל כֵּן צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת" (דברים ה, יד). וזה נכון, כי הדבר שניתן לו טעם באמירה הראשונה הוא כיבוד יום השבת והחשבתו, כמו שנאמר: "עַל כֵּן בִּרְךָ ה' אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֵׁהוּ" (שמות כ, י) זה מה שנובע מן הטעם "כי ששֶׁת יָמִים" וכו'. ואילו העובדה שקיבלנו זאת כמצווה ונצטוונו לשמור אותו אנחנו, נובעת מן הטעם שהיינו עבדים במצרים, שלא עבדנו מרצוננו החופשי ומתי שחפצנו, ולא יכולנו לשבות. על כן נצטוונו לשבות ולנוח כדי לצרף את שני הדברים: האמנה בדעה נכונה, והיא חידוש העולם, המורה במבט ראשון ובעיון קל על קיום האלוהי; וזכירת חסד ה' עלינו בכך ששחרר אותנו "מִתַּחַת סְבָלוֹת מִצְרַיִם", והרי זה כחסד הכולל העמדת דעה עיונית נכונה ותיקון המצב הגופני.³

לדעת הרמב"ם, למצוות השבת יש טעם כפול: האחד, הציווי על כבוד השבת וקידושו, המבטא את האמונה בבורא העולם, המחדש את העולם ומעניק ליום זה, בו נח מכל מלאכתו, קדושה וברכה. השני, הציווי להימנע ממלאכה, המבטא את חסדו של הבורא שפדה אותנו מעבדות מצרים ומשלטונם על גופנו ושבתתנו.

על פי זה מובן, מדוע החיוב לשמירת שבת התחיל לאחר היציאה ממצרים. שמירת השבת מבטאת את הכרת הטוב על היציאה מעבדות לחרות. אמנם, השבת הייתה מקודשת ומבורכת כבר מבריאת העולם, אלא שהברכה שנמשכה אז מהשבת, הייתה מצומצמת וללא הופעה מעשית. לא הייתה שבתה ממלאכה ולא היו מצוות של כבוד השבת ועינוגה. אם כן מצוות השבת קשורה לבריאת העולם, כסמל של ברכה ושבתה ממלאכה, המביאה להתבוננות פנימית ואמונה בה'. בנוסף, השבת קשורה ליציאת מצרים, מטעם המחויבות של ההודאה לגואל על חסדו אותו אנו מבטאים במנוחתנו.

השבת כביסוס וחיזוק האמונה

רמב"ן בפירושו לתורה מבאר על פי הפשט את הטעם לשמירת השבת:

2 דברים ה, יג-טו
3 מורה נבוכים, חלק שני, פרק לא

ועל דרך הפשט אמרו שהיא מצוה שנוכח תמיד בכל יום את השבת שלא נשכחה ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד יזכור מעשה בראשית בכל עת, ונודה שיש לעולם בורא, והוא ציווה אותנו באות הוזה כמו שאמר כי אות היא ביני וביניכם. וזה עיקר גדול באמונת האל.⁴

לעומת זאת, בפרשת ואתחנן נראה לכאורה קשה יותר להסביר את הקשר בין השבת ליציאת מצרים. תחילה הוא מביא את דעת הרמב"ם כנזכר לעיל, והקשה על דבריו:

אינו מחוור אצלי. כי בהיותנו שובתים ולא נעשה מלאכה ביום השביעי, אין לנו בזה זכרון ליציאת מצרים, ואין לרואה אותנו בטלים ממלאכה ידיעה בזה, רק היא כשאר כל המצות. אבל יהיה בו זכר למעשה בראשית שנשבות ביום ששבת השם וינפש.⁵

טענת רמב"ן היא, שאמנם במצרים לא הייתה לנו אפשרות לנוח, אך שבתה בשבת, יכולה לנוע ממניעים אחרים, ואין במנוחה משהו הקושר אותה באופן מובהק ליציאת מצרים דווקא. על כן הוא מביא הסבר אחר לטעם השבתה בשבת שבדיברות השניות:

והראוי יותר לומר, כי בעבור היות יציאת מצרים מורה על אלוה קדמון מחדש חפץ ויכול, כאשר פירשתי בדבור הראשון, על כן אמר בכאן, אם יעלה בלבבך ספק על השבת, המורה על החידוש והחפץ והיכולת, תזכור מה שראו עיניך ביציאת מצרים, שהיא לך לראיה ולזיכרון. הנה השבת זכר ליציאת מצרים ויציאת מצרים זכר לשבת, כי יזכרו בו ויאמרו, השם הוא מחדש בכל אותות ומופתים ועושה בכל רצונו, כי הוא אשר ברא הכל במעשה בראשית. וזה טעם: על כן צוה ה' אלהיך לעשות את יום השבת.⁶

טענת רמב"ן היא, שבאמת עיקר עניינה של השבת היא לחיזוק האמונה בבורא עולם. האמונה בבריאת העולם על ידי בורא קדמון, שברא את העולם יש מן האין בחפצו, מתחזקת מאד על ידי יציאת מצרים שם חוינו על בשרנו וראינו בעינינו את הנסים והנפלאות שעשה עמנו, ובהם התגלה כי הוא הבורא ויוצר הטבע, ועל כן ביכולתו לשנות סדרי בראשית. יוצא אפוא, שלדעת רמב"ן, השבת כזכר ליציאת מצרים היא כעין גילוי וביטוי לשבת כזכר למעשה בראשית, וכחיזוק וביסוס לאמונתנו בה' בורא שמים וארץ.

נימוק זה כבר נזכר על ידי ריה"ל, והוא עומד בבסיס טענת החבר למלך הכוזרי, בהסבירו את שורש האמונה. החבר טוען ששורש האמונה הוא יציאת מצרים ולא בריאת העולם:

כי היה דבר האבות מפורסם אז באומות, ונודע כי העניין האלוהי נתחבר עמם, והשגיח עליהם ועשה להם נפלאות.... דבר שנתברר לבני ישראל בראשונה על פי ראות עיניים, ואחרי כן נמסר לאיש מפי איש בקבלה הדומה למראה עיניים.⁷

נמצא לפי זה שהטעם של "זכר למעשה בראשית" במצות השבת מתבסס ומתחזק ב"זכר ליציאת מצרים". על ידי יציאת מצרים קבלו עם ישראל יכולת התבוננות, שעל ידה אפשר להגיע לאמונה מחוזקת יותר בבורא עולם.

השבת כביטוי לכניעה ומחויבות אנושית

גם רש"ר הירש רואה ביציאת מצרים השלמה למעשה בראשית. בפירושו לתורה בפרשת יתרו, הסביר את המגמה האלוהית בתהליך ההיסטורי של עבדות מצרים, והיציאה מעבדות לחרות באותות ובמופתים:

בדברים ה, יג מדגיש הכתוב בביאור טעם השבת תוצאה נוספת של שמירת קדושת השבת, והיא תוצאת הכניעה לפני ה', הבאה לידי ביטוי בכל שבת ושבת, לגבי החיים החברתיים. שם נאמר: "למען ינוח עבדך ואמתך כמוך". הכניעה הכנה לפני ה' משווה את כל בני האדם מגדול ועד קטן. השבת קוראת דרוור לעבד, ומעמידה אותו בשורה אחת עם אדונו, לפני ה'... ה"יד" אשר גאלה אותך ממצרים, יד ה'

4 רמב"ן עה"ת שמות כ, ח

5 רמב"ן עה"ת דברים ה, טו

6 שם

7 מאמר ראשון יא-כז

היתה, וה"זרוע", זרועו של ה'. לך לא היו לא "יד" ולא "זרוע", כי עבד היית, ורק "ידו וזרועו" של ה' השיבו לך כוח ועוצמה, למען תשתמש בהם לעבודתו בלבד. קיומם הפיזי של כל בני האדם תלוי בה' כבורא עולם, והשבת מזמינה אותם לכניעה לפני בוראם.

ואילו ישראל, אף קיומו כעם בקרב העמים תלוי בה' כבורא יישותו הלאומית. לפיכך, כאשר רצה הקב"ה להעמיד אנשים שישמרו את השבת ויקיימוה לעיני העולם, ויפגינו למעשה את כניעתם למלכות ה', הוציא מקרב האנושות אותך, ש"ידך" ו"זרועך" הן שלו, יותר מ"ידם" ו"זרועם" של שאר בני אדם. אותך, שכוחך ועוצמתך החופשיים הם תעודה ועדות היסטורית לממשלתו על עולם הטבע ועולם ההיסטוריה. ואתך ציווה ה' להעיד את עדותך קבל עם ועולם בכל שבת ושבת, על ידי שתשבות ממלאכת "ידך וזרועך" ותעצור את מעשה "כוחך" ו"עוצמתך". כל תולדותיהם של בני ישראל מאברהם עד משה אינן אלא בריאה אלוהית של עם מקדשי שביעי, ושבתם של בני ישראל היא איפה, בעת ובעונה אחת, "זכר למעשה בראשית" ו"זכר ליציאת מצרים"⁸!

לדעת רש"ר הירש, לולא יציאת מצרים לא ניתן היה להעיד על ממשלתו של ה' על עולם הטבע. יציאת מצרים הגדירה את ה' כמושל בעולם ההיסטורי, ומתוך כך הוכיחה את ממשלתו על עולם הטבע. בכך נקשרו הטעמים של "זכר למעשה בראשית" ו"זכר ליציאת מצרים".

בפירושו לספר דברים הוסיף על רעיון זה וכתב:

כי ה' נתגלה להם בעיצומה של המדינה המצרית המתפארת בכוחה ובעוצמתה, והוא הראה להם את כוחו ואת עוצמתו כאשר שחרר את העבדים, מחוסרי הכוח והעוצמה. בכוחו ובעוצמתו נתן להם את כל מה שהם עושים בכוחם ובעוצמתם, ועתה הוא מצפה מהם שיכירו בכוחו ובעוצמתו על ידי קרבן השבת של שבתיה ממלאכה ומהוצאה, ובמשך עשרים וארבע שעות ישביתו את הכוח העושה מלאכה, ואת העוצמה השולטת והמשתמשת בחפצים. משום כך תיאר כאן ביתר פירוט את כל תחום הכוח והעוצמה של האדם: ושורך וחמורך וכל וגו', ומאידך כל הנפשות הכלולות בתחום עוצמת האדם נצטרפו כאן על ידי וי"ו החיבור: ועבדך ולא "עבדך", שכן בשבת הושו כולן לבעליהן המשתחוים לה' יחד אתן. לפיכך נאמר כאן למען ינוח עבדך ואמתך כמוך, שהרי זו היא התוצאה של שבת השבת המבטאת את הכניעה לה' והמשביתה את שלטון האדם.⁹

ארץ מצרים ביטאה בצורה קיצונית את גאוותו של האדם ובטחונו בעוצמתו. פרעה, היה סמל הגאווה והכפירה, עד שעשה עצמו אלוה. שעבודו של עם ישראל לבורא עולם נולדה מתוך היותם במצרים, ומטרתה לתקן את העולם כולו ולהביא אותו לכניעה בפני ה'.

רעיונו של הרש"ר הירש כבר נזכר באופן יסודי על ידי ר' שמחה, מתלמידי רש"י, במחזור ויטרי. לדעת ר' שמחה חיובנו הכללי להשתעבד לה' נעוץ ביציאת מצרים, לא רק במצוות השבת אלא בשמירת התורה כולה:

לכך אומר בכל ברכה וברכה "זכר ליציאת מצרים". משל לעבד הנתפס ונידון ביסורין. ואמר לו מלך אחד אם אני אוציאך לחירות אתה שומע בקולי ומאזין לי לכל אשר אני מצוה? אמר לו הן. הוציאו משם. ובכל מקום שהוא מצוה לו דבר היה מזכיר לו טובתו כדי שיעשה חפצו בלבב שלם. כך הקדוש ברוך הוא גאל את ישראל ממצרים. ועל רוב המצות הוא אומר אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים. וכן אנו מזכירים ברוב התפילות אשר הוציאנו ממצרים לקיים מצוותיו.¹⁰

יציאת מצרים מבטאת את המחויבות של עם ישראל להשתעבד לה'. בזה לא שונה מצוות השבת משאר מצוות התורה, שאנו מחויבים לקיימם מצד הכרת הטוב למי שהוציאנו משעבוד וייסורים לחירות.

השבת מיוחדת לעם ישראל

בפרשת כי תשא נאמר:

8 רש"ר עה"ת, שמות כ, יא

9 רש"ר עה"ת, דברים ה, יב

10 ר' שמחה, מחזור ויטרי, הלכות שבת, קג

וְשָׁמְרוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת לַעֲשׂוֹת אֶת הַשַּׁבָּת לְדַרְתָּם בְּרִית עִוְלָם. בְּיַמֵּי וּבֵינֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אוֹת הוּא
לְעֵלָם כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנְפָּשׁ.¹¹

התורה מדגישה שהשבת היא עדות לשביתת ה' ביום השביעי והיא שייכת רק לעם ישראל. חז"ל
מחזקים את המחויבות הבלעדית של עם ישראל לשבת:

"ראו כי ה' נתן לכם השבת". לא היה צריך לומר אלא דעו, מה ראו? אלא כך אמר להם הקדוש ברוך
הוא: אם יבואו עובדי כוכבים ויאמרו לכם: למה אתם עושים את יום השבת ביום הזה? אמרו להם: ראו
שאינן המן יורד בשבת. ומהו "נתן לכם", "לכם" נתנה ולא לעובדי כוכבים. מכאן אמרו אם יבואו מבני
נח וישמרו את השבת לא דים שאינן מקבלים שכר, אלא שחייבים מיתה, שנאמר "ויום ולילה לא ישבתו".
ואזרהר לבני נח זו היא מיתתן. וכן הוא אומר "ביני ובין בני ישראל אות הוא לעולם". משל למלך
יושב ומטרונה יושבת כנגדו, העובר ביניהן חייב מיתה.¹²

לכאורה, בריאת העולם בששה ימים והשביתה ממלאכה ביום השביעי היא אות ברית בין ה' לכל ברואי
עולם ולא רק לעם ישראל. מדוע אם כן החיוב לשמירת השבת מיוחד לעם ישראל? ומדוע גוי ששמר
שבת אינו מקבל שכר ואף נענש על כך, כלשון התלמוד¹³: "אמר ריש לקיש: נכרי ששבת - חייב מיתה,
שנאמר ויום ולילה לא ישבתו".

הרב קוק זצ"ל ביאר את הדברים:

השבת, כמה לאומיות רעננה יש בשמירתו ובקדושתו! הזכרון למעשה בראשית. הזכרון המורה כי
לתעודה ולכוונה של האושר וההשתלמות נברא העולם, ושה' האחד ברא את כל הנמצא, וממילא מובן
שהוא לתעודה רמה ונשגבה, אשר אנו מכירים אותה בתור סידור חיי המין האנושי כולו ע"פ דרכי
האהבה והאחוה, וכדי להביא את תכלית נשגבה זו, נבחרה האומה האחת המסוגלת לקבע בה סדרי
החיים כולם ע"פ חפץ ה', באופן שישתדל רוחה לחיי האהבה והחסד להיות למופת לכל העולם. זכרון
למעשה בראשית וזכר ליציאת מצרים. בזכרון למעשה בראשית אנו מכירים התעודה הכללית שהיא
כמרכז לתעודתנו הפרטית, וזכור ליציאת מצרים אנו מכירים את תעודתנו הפרטית, תעודת לאומנו,
וחובתנו הקדושה לסדר דרכי חיינו על האופן המביא שלום ואהבת אחים בעמנו, עד שנהיה ראויים
לברכת ה' על תעודתנו.¹⁴

בהמשך הוסיף הרב והבהיר את דבריו:

הנה אדון כל המעשים, אביר הטבע, ששם חוק ההתפתחות בהטבע הכללי, ובתוכו גם לרוח האדם,
אשר בהכרח יבוא לתעודתו, כי הוא ציוה ויעמוד, הוא הוא אשר הוציאך מארץ מצרים מבית עבדים,
והוא הראה לך לדעת כי אין תעודתך להיות עבד, וכי תמלא את תעודתך רק בהיותך לעם החי חיים
של חירות. בהיותך מקדש את השבת לתכלית הידיעה הזאת, תרומם רוחך הלאומי, ובכל עת מצוא
אשר תמצא מקום לעבוד לטובת עמך ואושרו, תמלא רוח ה' לעסוק בזה ברוח נכון, בלב שמח המכיר
את ערך פעולתו.... יד ההשגחה האלוהית שמה משטרה גם בתהלוכות ההיסטוריה האנושית, למען
יבוא רוח האדם אל השלמתו, ולעם ישראל שהוא הנושא את דגל השתלמות רוח האדם ציוה לעשות
מעשים, שתמיד יגדילו וישפיעו לשלמות מלוי תעודת העם על ידם.¹⁵

השבת שלפני יציאת מצרים מבטאת את הרוח האנושית. זו הייתה רוח עם פוטנציאל גדול אך עדיין
ללא תכלית ויעוד מוגדרים. לאחר יציאת מצרים נבנתה קומתו של עם ישראל, שנבחר להיות אחראי
על השלמת העולם ותעודתו הנשגבה. על פי זה מובן, מדוע השבת ייחודית לעם ישראל. יום השבת
הוא היום, בו ניתנת לעולם האפשרות להתקדש. העצירה מהעשייה היום יומית מאפשרת את
ההתקדשות. בהעדר הקדושה, אין משמעות לשביתה ממלאכה. אדרבה, הבטלה מביאה לידי חטא ולכן
גוי ששבת חייב מיתה.

שמות לא, טז	11
שמות רבה, טז, כט	12
סנהדרין, נח, ב	13
הרב קוק, מאמרי הראי"ה, עמ' 137	14
שם, עמ' 141.	15

לפני יציאת מצרים ומעמד הר סיני, כל החסרונות שהיו בבריאה נותרו במקומם ללא אומה שתשפיע את קדושת השבת לעולם. עם ישראל נבחר להיות נושא הקדושה, ועל כן ניתנה לעם ישראל השבת. לא בשביל לנוח בלבד, אלא בשביל לנצל את מנוחת הנפש להתעלות והתקדשות. ועל כן השבת היא אות ברית בין הקב"ה ובין עם ישראל, ועדות ליכולתו של עם ישראל להתקדש.

עם ישראל הוא אחד ממששה דברים שקדמו לבריאת העולם¹⁶. עם ישראל הינו המנוע של העולם, אך לא פחות מכך, הוא המצפן של העולם. הבחירה בעם ישראל נועדה "לתקן עולם במלכות ש-די"¹⁷, ולגאול את העולם מהסתר הפנים בו הוא מצוי על מנת ש"יכירו וידעו כל יושבי תבל כי לך תכרע כל בך"¹⁸.

על פי הנ"ל, יציאת עם ישראל ממצרים ולא בריאת העולם, הוא הטעם המרכזי לשמירת השבת, דרך יציאת מצרים מתבררת מחשבת הבריאה. ה' ברא עולם חסר, על מנת לשתף את יציר כפיו בהשלמתו, "אשר ברא אלהים לעשות"¹⁹. זו מחשבת הבריאה. לאחר כישלונות האנושות בחטאים חמורים: שפיכות דמים (קין), גילוי עריות (דור המבול) ועבודה זרה (דור הפלגה), ולאחר עשרים דורות של תוהו, עמד אברהם העברי, העומד מהעבר האחד של העולם ופונה אל העבר השני, בתביעה שיכירו את בעל הבירה. הזכות הזאת, להיות העם שקורא בשם ה', מחייב את ברית בין הבתרים, בו נאמר לאברהם "ידע תדע כי גר יהיה זרעך.. ועבדום וענום"²⁰. כור ההיתוך במצרים, הקנה לנו את הכלים להיות העם הנבחר, שזכה לקבל את התורה, שהמתינה לו כאלפיים שנה.

האדמו"ר מסלונים מדייק את הרעיון הזה מתוך פסוקי התורה:

והנה קודם יציאת מצרים לא נזכר בתורה השם שבת אלא שביעי, כדכתיב: ויכולו השמים והארץ, ויכל אלהים ביום השביעי, וישבות ביום השביעי, ויברך את יום השביעי, ולא נזכר כלל שם שבת. רק לאחר יציאת מצרים, לאחר שנצטוו במרה על השבת כתיב: ראו כי ה' נתן לכם את השבת. והטעם, כי בראשית בריאת העולם היתה רק הבחינה הכללית בחינת שביעי, שהיא השבת של כללות הבריאה. ורק לאחר שנהיו ישראל העם הנבחר, ניתנה להם ההארה והקדושה המיוחדת של בחינת שבת, שהוא כולה להם בלבד...

וזה שנכפל בזמר יה אכסוף: השבת נעם הנשמות והשביעי עונג הרוחות וכו'. לרמוז גם כן על שתי בחינות שבת; בחינת שביעי השייכת לרוח ונפש, וזה מתייחס לכללות הבריאה. כי רוח יש רק לאומות העולם, כדכתיב: "רוח היא באנוש", וכן נפש יש להם גם כן. אבל נשמה שהיא חלק אלוה ממעל יש רק ישראל. ועל כן אמר במדויק: השבת נעם הנשמות, היינו מדרגת שבת שנתנה לישראל רק אחרי שנהיה העם הנבחר ביציאת מצרים, היא נעם הנשמות, כי נעם השבת שייך רק לנשמות ישראל²¹.

השבת בסוד זכר ונקבה חתן וכלה

עד כה הבאנו את השיטות שמבארות את היחס שבין "זכר למעשה בראשית" לבין "זכר ליציאת מצרים" כמערכה מתפתחת, כאשר יציאת מצרים, משלימה ומרחיבה את עניינה של השבת, על גבי הקומה הבסיסית והראשונית, של מעשה בראשית. התבאר עוד שיש מקום להבין כי אדרבא יציאת מצרים היא הגורם העיקרי לשמירת השבת, שכן בה באה לידי ביטוי מהותה של השבת, כברית בין הקב"ה וכעדות על הבחירה בעם ישראל.

הקשר האינטימי הזה בין הקב"ה לכנסת ישראל מופיע במדרש רבה כזיווג שבין עם ישראל והשבת:

בראשית רבה, א, ד.	16
מתוך התפלה, עלינו לשבח.	17
שם.	18
בראשית, ב, ג	19
שם, טו, יג	20
אדמו"ר מסלונים, "נתיבות שלום" על השבת, עמ' נז	21

שנה ר' שמעון בן יוחאי, אמרה שבת לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו של עולם, לכולם יש בן זוג ולי אין בן זוג. אמר לה הקדוש ברוך הוא: כנסת ישראל הוא בן זוגך. וכיוון שעמדו ישראל לפני הר סיני, אמר להם הקדוש ברוך הוא: זכרו הדבר שאמרתי לשבת - כנסת ישראל היא בן זוגך. וזהו שנאמר: "זכור את יום השבת לקדשו".²²

מדרש זה תמוה. מה כוונת המדרש בזוגיות שיש בימי השבוע? וקשה יותר, כיצד עם ישראל יוצר זוגיות עם השבת? ר' צבי אלימלך מדינוב, בספרו "בני יששכר" שבת, מאמר ג, יג מסביר את הדברים:

ותהיה הכוונה על פי מה שכתוב בזה"ק (ח"א קפב, א) ברכאן לא שריין אלא באתר דדכר ונוקבא אשתכחו. והשרוי בלא אשה שרוי בלא ברכה (יבמות סב, ב). ממילא שבת שלא היה לו בן זוג ברכו הקב"ה שיהיה מקור הברכה, והיא על פי מה שכתוב "כי טוב בעיני ה' לברך את ישראל" (במדבר כד, ב). נמצא הברכה היא הטוב המשפיע את הברכה, ואמרו בזה"ק חדש (יג, א) מפני מה לא נאמר כי טוב בשני? להורות שאין טוב אלא אחד. נמצא תבין לפי זה ברכאן לא שריין אלא באתר דדכר ונוקבא אשתכחו. ושבת ברכו הקב"ה ממקור הברכה שיהיה בסגולת היום מקור הברכה היא הטוב, ואין טוב אלא אחד, על כן אין לו בן זוג בזמן. אבל יש לו בן זוג בנפש, הם נפשות ישראל המקבלים הברכה מברכת היום מקור הברכה, ועוד יתבאר אי"ה. ולפי זה יתפרש לך ויברך אלהים את יום השביעי, שנתן בו סגולת מקור הברכה, להיות שאין לו בן זוג, הבן מאד.²³

לדעת ה"בני יששכר" הזוגיות שבין נפשות ישראל לבין השבת היא עניין סגולי. השבת היא מקור הברכה, היא משפיעה את הברכה (בבחינת זכר) וישראל הם המקבלים את הברכה (בבחינת נקבה).

אם נעמיק בשיטתו נגלה את ההגדרה המדויקת של זוגיות. זוגיות אינה שותפות אלא אחדות, הנוצרת ממערכת של משפיע ומקבל. זוגיות היא היכולת של האחד לבטא את הפוטנציאל של בן זוגו. טענת השבת היתה, שלכל הימים יש השלמה והוצאה לפועל של הגלום בהם. ביום ראשון נברא האור, אך רק ביום רביעי התאפשר היישום שלו בעולם, כשנבראו המאורות. ביום שני נבראו המים, וביום חמישי מומש הפוטנציאל ויצאו מהם דגים ועופות. ביום שלישי נבראה היבשה וביום השישי נבראו ממנה אדם ובעלי חיים, כאשר היבשה הפכה להיות בבסיס קיומם. על כן שאלה השבת, מי הוא זה שיגשים ויממש את כלי הקדושה שנבראו בשבת? ומשיב לה הקב"ה, כנסת ישראל היא בן זוגך, עם ישראל הוא זה שיביא לידי ביטוי את הקדושה והברכה, ואת האור האלוהי הטמון בשבת.

רמב"ן, בפירושו לתורה בפרשת יתרו מבסס את פירושו על פרשנות פנימית, ומבאר גם את הזוגיות של השבת הבאה לידי ביטוי בציווי הכפול "שמור" ו"זכור" בלוחות הראשונים והשניים:

ובמדרשו של רבי נחוניא בן הקנא (ספר הבהיר, קפב) הזכירו עוד סוד גדול בזכור ושמור, ועל הכלל תהיה הזכירה ליום והשמירה ללילה, וזהו מאמר החכמים (ב"ק לב, ב) שאומרים בערב שבת באי כלה באי כלה, באו ונצא לקראת שבת כלה מלכה, ויקראו לברכת היום קידושא רבא (פסחים קו, ב) שהוא הקידוש הגדול, ותבין זה.²⁴

על פי הרמב"ן, זכור ושמור הם כנגד זכר ונקבה. "זכור" היא בחינת הזכר של שבת המתבטא במידת היום, ואילו "שמור" היא בחינת הנקבה של שבת המתבטאת בלילה. אם כן, "זכר למעשה בראשית" מבטא את רצונו של הקב"ה לדירה בתחתונים ולהשפעה בבחינת זכר, ואילו "זכר ליציאת מצרים" מבטא את מידת הנקבה, התעוררות כנסת ישראל לקבלת קדושת השבת, להשראת שכינה ולתיקון עולם במלכות ש-די. על ידי יום השבת, שהוא הזמן המבורך והמקודש, יכולים ישראל למלא את ייעודם.

על פי הסבר זה, נוכל להבין את הטעם, לאזכורה של השבת בפרשת המועדות. קדושת השבת "קביעה וקיימא", ובזה היא שונה מהותית משאר המועדים, הנקבעים על ידי עם ישראל. אך יש גם דמיון בין השבת למועדים, בכך שהשבת ללא ישראל היא גולמית וללא מימוש קדושתה. כשם שעם ישראל מקדש את הזמנים ונותן להם את תקפם, כך רק כאשר עם ישראל משמר את השבת, הקדושה שבה

22 בראשית רבה יא, ח

23 ר' צבי אלימלך מדינוב, בני יששכר, שבת, מאמר ג, יג

24 רמב"ן עה"ת, שמות, כ, ח

באה לידי מימוש הגלום בה. "ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת..." שמירת השבת עושה את השבת ונותנת קיום מעשי בפועל לקדושתה בכוח.

הרב דסלר בספרו "מכתב מאליהו" מתאר הדדיות בקשר שבין עם ישראל לשבת, ומבסס את דבריו על דברי חז"ל בגמרא (שבת קיח) "אילמלי משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלין":

"שתי שבתות" היינו שתי דרגות בשבת, שבת עליונה ושבת תחתונה. היינו שבת פנימית ושבת חיצונית. "מיד נגאלין", כי אם זוכים לשבת בחיצון ובפנים היינו שלימות, והיינו גאולה. "שבת חיצונה" היינו שהאדם עדיין לא נטהר מגשמיותו, והשבת באה כמתנת קדושה מלעילא. והיינו בחינת "שמור", כי השפעה מלעילא צריכה שימור מעולה, כידוע. "שבת פנימית" היינו שהאדם כבר יש לו שבת בלב גם טרם בואה, ואז הוא יכול להשפיע גם מקדושתו על השבת... וזה גדר אתערותא דלתתא, שבאה מן האדם.²⁵

על פי האמור, כנסת ישראל והשבת, הם ממש ביטוי של זוגיות שיש בו מעין "חילופי תפקידים". בליל שבת, השבת היא בבחינת משפיע, העוטפת את עם ישראל באהבה גדולה ומעוררת אצלו את הצד הנקבי, לקבלת השבת. ביום השבת הזוגיות משתנה, עם ישראל הוא המשפיע הזכרי, והשבת מקבלת בבחינת הנקבה. בליל שבת, אנחנו מקדשים את השבת היורדת אלינו בבחינת אתערותא דלעילא, להשפיע עלינו מקדושתה. אך בשבת בבוקר, אנחנו מקדשים קידושא רבא, המבטא את האתערותא דלתתא ואת יכולתנו להשפיע מקדושת עם ישראל על השבת.

זוגיות זו, באה לידי ביטוי בתפילות ובזמירות שבת, בעיקר עם כניסת השבת במזמור לך דודי וקריאת שיר השירים. האדמו"ר מסלונים רואה בשיר השירים את הביטוי של גודל האהבה והדביקות:

בשבת מתקיים היחוד והדביקות בין כנסת ישראל ושבת שיהיו בבחינת נישואין, ולכן קורין לשבת קדש כלה ובן זוגה הוא כנסת ישראל. דעצם השבת היא בחינת נישואין בשלימות כל החלקים שיש בקשר הזה... והביטוי החזק ביותר לעת פניא דמעלי שבתא הוא מנהג ישראל קדושים לומר שיר השירים בעת הזאת. כל עניין שיר השירים הוא גבוה מעל גבוה... כי שיר השירים הוא למעלה מכל המדרגות הרמות ביותר. והביאור בזה, לפי ששיר השירים הוא גילוי המידה המיוחדת והגדולה של האהבה בין קוב"ה וישראל... בשיר השירים נתחדשה בחינה חדשה באהבת קוב"ה וישראל. בחינת "כי חולת אהבה אני", שהוא הביטוי לגודל אהבת כנסת ישראל לדודה, עד כי כלתה נפשה באהבה. וכן גודל אהבת הקב"ה לישראל, אשר על זה נאמר כפל הלשונות של חיבה: "פתחי לי אחותי רעיני יונתי תמתי".²⁶

בריאה בחירה וגאולה

אם נסכם את האמור עד כה, נגלה שמצוות השבת מבטאת בתמצית, את ההסבר לתכלית הבריאה:

בריאה - שביתתנו בשבת נועדה על מנת לבסס את האמונה, שהעולם נברא על ידי הקב"ה.

בחירה - ביציאת מצרים, מעצמת הכפירה באותן זמנים, התבררה לנו האמונה בקב"ה בורא העולם.

גאולה - יציאת מצרים ומעמד הר סיני נועדו להזכיר לנו את תפקידנו להוביל את העולם לייעודו.

כשאנו מזכירים בתפילות ובקידוש את השבת כ"זכר למעשה בראשית" אנו מדגישים את אמונתנו בבורא עולם, וכשאנו מזכירים שהשבת היא "זכר ליציאת מצרים", אנו מבליטים את אמונתנו בבחירתו של עם ישראל ובייעודו. על פי זה אפשר להבין מדוע השבת מחולקת לשלושה זמנים של תפילות וסעודות.

בליל שבת אנו מגלים את אמונת החידוש של בריאה יש מאין, אהבת ה' וגילוי טובו לברוא עולם במידת טובו וחסדו. **ביום השבת** אנו מגלים את פעולת ה' בבריאה בזכות הבחירה בעם ישראל. עם ישראל, בכוח הבחירה ובכוח התורה, מניע את העולמות כולם ומעורר את השורש העליון להוריד שפע

25 הרב אליהו אדסלר, "מכתב מאליהו" חלק ד, עמ' 143

26 נתיבות שלום, מאמרי השבת, עמוד מא.

לעולם.²⁷ ובשבת בין הערביים, אותה שעה מיוחדת של גילוי הרצון העמוק, "שעת רעווא דרעווין",
אנו מתחברים למגמה האלוהית של תיקון העולם.

המגן אברהם בפירושו לשו"ע מביא את המנהג לשינויי הנוסח בין התפילות: "מנהג לומר בליל שבת
וינוחו בה וביום וינוחו בו ובמנחה וינוחו בם".²⁸ ניתן להסביר את שינויי הנוסח על פי שלושת שלבי
ההתפתחות של השבת. שבת בראשית עדיין אינה מתבטאת בחיי עשייה. היא אינה פעילה, טרם הגיעה
ליעודה, היא כביכול נקבית (בה). עם קבלת השבת במתן תורה, עם ישראל הכניס את השבת לחיי
המעשה בבחינת זכר (בו). ולעיתיד לבוא תתפשט קדושת השבת על פני כל ימות השבוע (בם) וייהפך
הזמן ל"יום שכולו שבת".

תפילות השבת תוקנו גם הן לפי מבנה זה, כפי שכותב הטור:

ומה שתיקנו בשבת ג' ענייני תפילות: אתה קידשת, ישמח משה, אתה אחד. וביום טוב לא תיקנו אלא
אחת: אתה בחרתנו; מפני שאלו ג' תפילות תיקנום כנגד ג' שבתות: "אתה קידשת" כנגד שבת בראשית,
כמו שמוכיח מתוכו. "ישמח משה" כנגד שבת של מתן תורה, דלכולי עלמא בשבת ניתנה תורה. ו"אתה
אחד" כנגד שבת שלעתיד.²⁹

המבנה המשולש הזה קיים גם בהקשרים נוספים בחיינו, ואחד המקומות הבולטים הוא בכרכות קריאת
שמע. את הברכות אנו פותחים בברכת הבריאה "יוצר המאורות", "המעריב ערבים". לאחר מכן אנו
מודים על הבחירה בנו כאומה "הבוחר בעמו ישראל באהבה", וחותמים בברכה הנושאת את תכלית
הבריאה "גאל ישראל".

קידושין נישואין וייחוד

שלושת חלקי השבת מבטאים גם את שלושת השלבים של התפתחות הקשר בבניין הזוגיות: קידושין,
נישואין וייחוד. כפי שמביא הנתיבות שלום בשם האדמו"ר מסוכטשוב בעל האבני נזר:

ליל שבת הוא בחינת קדושין שמתייחדת ומזמנת עצמה אליו יתברך. שחרית של שבת הוא בחינת חופה
והבאה לביתו, שאור מקיף מאורו יתברך חופף עליו אז. בעלות המנחה ושל"ס הוא בחינת יחוד ודבקות
עילאית.³⁰

בהמשך מביא הנתיבות שלום את האבודרהם שמחבר תהליך זה עם הנוסח של תפילות השבת:

יש שואלין: מה ראו חכמים לתקן בשבת תפילות משונות זו מזו: "אתה קדשת", ו"ישמח משה", ו"אתה
אחד", וביום טוב לא תקנו אלא אחת, "אתה בחרתנו" לערבית לשחרית ולמנחה? ויש לומר: מפני
ששבת נקראת כלה, והקב"ה כביכול נקרא חתן, תקנו בליל ש"ק "אתה קדשת" על שם הקידושין,
שנותן החתן לכלה, ואח"כ "ישמח משה", על שם שמחת החתן עם הכלה ואח"כ מוסף, על שם התוספת
שמוסיף החתן על כתובת הכלה, ואח"כ במנחה "אתה אחד" על שם שמתייחד החתן עם הכלה.³¹

בשונה מהיחס שבין ישראל למועדים, שדומים ליחסי חברות, היחסים שבין ישראל לשבת הם יחסי
אישות. בשבת יש אהבה גדולה, הנמשלת למערכת יחסים זוגית שהולכת ומתפתחת. זה מסביר את
ההבדל, שבין תפילות השבת לתפילות המועדים. במועדים, אין שוני בנוסח תפילות החג, הנוסח בכל
התפילות הוא "אתה בחרתנו", שמבטא קשר עמוק, אך גם יחסים שאין בהם התפתחות. לעומת זאת,

27 כדברי ר' חיים מוולוז'ין בנפש החיים, שער א, פרק ה': "כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו, שעיקרו קשור ונטוע למעלה חלק
הו"ה ממש כביכול, ומשתלשל כחבל עד בואה לגוף האדם. וכל מעשיו מגיעים לעורר שורשו העליון, כענין החבל שאם יגעוע
קצהו התחתון, מתעורר ומתנועע גם ראש קצהו העליון.

28 מג"א או"ח, סימן רסח, סעיף ג

29 טור או"ח סימן רצב

30 נתיבות שלום, מאמרי השבת, עמ' לח

31 ר' דוד אבודרהם, פירוש על הסידור, סדר מעריב של שבת קדש. תפילת מוסף, המבטאת את תוספת הכתובה, שונה מתפילת
מוסף של רגלים, בכך שאין שיעיר חטאת בקרבן מוסף. דבר זה בא ללמדנו שכל עניינה של השבת זה עונג ושמחת חתן וכלה, והכל
נעשה באהבה וברצון, "רצית קרבנותיה".

תפלות השבת שונות, כדי לבטא את יחסי האהבה שהולכים ומתפתחים, עד שמגיעים לנקודת השיא של האחדות בזמן המנחה בשעת "רעווא דרעווין".

סיכום

פתחנו את המאמר בתמיהה על הקשר שבין השבת ליציאת מצרים, ועל היות השבת מצווה המיוחדת לעם ישראל, בעוד שלכאורה השבת קשורה בקשר הדוק לבריאת העולם ולאנושות כולה.

תחילה הבהרנו את שני צדדי השבת, המשתקפים בשני האזכורים "זכר למעשה בראשית" ו"זכר ליציאת מצרים". בהמשך הוסבר כי הצד הדומיננטי והעיקרי של השבת, הוא יציאת מצרים ומעמד הר סיני ולא מעשה בראשית. לסיום, הראנו שהשבת היא בעלת שלוש צלעות, דבר שבא לידי ביטוי בתפלות ובסעודות השבת. שלושת חלקי השבת, מקבילים לשלושת הזמנים (עבר הווה עתיד) ולתמצית המשמעות של בריאת העולם וקיומו. בנוסף לכך ראינו, שהשבת מבטאת את קשר האהבה העמוק שבין עם ישראל לבורא עולם.

מכאן נוכל ללמוד על מעלת השבת. תכלית המצוות ועבודת ה' היא הדבקות בה'. השבת היא המקור לשיא הדבקות, ומקדושתה אנו יכולים לשאוב כוח להישאר דבקים בה' גם בימות החולין. על כן פסקו חז"ל כי המחלל את השבת נחשב כעובד עבודה זרה, ואילו "המשמר שבת כהלכתה, אפילו עובד עבודה זרה כדור אנוש, מוחלין לו".³² שבת היא מעין עולם הבא, והיא ההודמנות של כל יהודי, להתנתק מחיי החולין המצרים את חיי הרוח, ולהתרומם למציאות האידאלית של חיי עולם הבא, שבה "צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה".³³